

VILNIUS UNIVERSITY

Kristina Burinskaitė

THE IDEOLOGICAL AND POLITICAL ASPECTS OF THE LITHUANIAN SSR
KGB ACTIVITIES IN 1954–1990

Summary of Doctoral Dissertation
Humanities, History (05 H)

Vilnius, 2011

Doctoral dissertation was prepared at Vilnius University in 2007–2011

Scientific supervisors:

Assoc. Prof. Dr. Arvydas Anušauskas (Vilnius University, Humanitarian Sciences, History (05 H) 2007–2010

Assoc. Prof. Dr. Algirdas Jakubčionis (Vilnius University, Humanitarian Sciences, History (05 H) 2010–2011

The dissertation is being defended at the Council of Scientific Field of History at Vilnius University:

Chairman:

Assoc. Prof. Dr. Saulius Kaubrys (Vilnius University, Humanitarian Sciences, History-05 H)

Members:

Prof. Dr. Zenonas Butkus (Vilnius University, Humanitarian Sciences, History-05 H)

Assoc. Prof. Dr. Algis Povilas Kasperavičius (Vilnius University, Humanitarian Sciences, History-05 H)

Dr. Giedrius Janauskas (Vytautas Magnus University, Humanitarian Sciences, History-05 H)

Dr. Arūnas Bubnys (The Lithuanian Institute of History, Genocide and resistance research centre of Lithuania, Humanitarian Sciences, History-05 H)

Opponents:

Assoc. Prof. Dr. Arūnas Streikus (Vilnius University, Lithuanian Catholic Academy of Science, Humanitarian Sciences, History-05 H)

Dr. Saulius Grybkauskas (The Lithuanian Institute of History, Humanitarians Sciences, History-05 H)

The Dissertation will be defended at the public meeting of the Council of Scientific Field of History in the Auditorium 211 of the Faculty of History of Vilnius University at 4 p. m. on the 16th December 2011

Address: Universiteto g. 7, LT-01513, Vilnius, Lithuania

Summary of Doctoral dissertation was distributed on the 15th of November 2011.

The Dissertation is available for review at the Vilnius University Library.

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Kristina Burinskaitė

LSSR KGB VEIKLOS IDEOLOGINIAI IR POLITINIAI ASPEKTAI 1954–1990 M.

Daktaro disertacijos santrauka
Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2011

Disertacija rengta 2007–2011 m.

Moksliniai vadovai:

Doc. Dr. Arvydas Anušauskas (Vilniaus universitetas, Humanitariniai mokslai, istorija, 05 H) 2007–2010

Doc. Dr. Algirdas Jakubčionis (Vilniaus universitetas, Humanitariniai mokslai, istorija, 05 H) 2010–2011

Disertacija ginama Vilniaus universiteto Istorijos mokslo krypties taryboje:

Pirmininkas:

Doc. dr. Saulius Kaubrys (Vilnius universitetas, humanitariniai mokslai, istorija-05 H)

Nariai:

Prof. Dr. Zenonas Butkus (Vilnius universitetas, Humanitariniai mokslai, istorija-05 H)

Doc. Dr. Algis Povilas Kasperavičius (Vilnius universitetas, Humanitariniai mokslai, istorija-05 H)

Dr. Giedrius Janauskas (Vytauto Didžiojo universitetas, Humanitariniai mokslai, istorija-05 H)

Dr. Arūnas Bubnys (Lietuvos istorijos institutas, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Humanitariniai mokslai, istorija-05 H)

Oponentai:

Doc. Dr. Arūnas Streikus (Vilnius universitetas, Lietuvių katalikų mokslų akademija, humanitariniai mokslai, istorija-05 H)

Dr. Saulius Grybkauskas (Lietuvos istorijos institutas, Humanitariniai mokslai, istorija-05 H)

Disertacija bus ginama viešame Istorijos mokslo krypties tarybos posėdyje

2011 m. gruodžio 16 d. 16 val. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto 211 auditorijoje.

Adresas: Universiteto g. 7, LT-01513, Vilnius

Disertacijos santrauka išsiųsta 2011 m. lapkričio 15 d.

Su disertacija galima susipažinti Vilniaus universiteto bibliotekoje.

Relevance of research. The public mindset is dominated by the understanding of the KGB as a repressive structure, which serves the key goal of persecution and punishment of the otherwise-minded and to which all responsibility is assigned for the said actions. However, the Soviet occupation regime also associated it with other political and ideological objectives. Therefore, the emphasis on political and ideological aspects of the KGB activities contributes to the better and deeper knowledge and evaluation of this institution and the reasons behind its activities, in particular repressive activities, and reveals the KGB in a new light.

There are various KGB-related images, myths and stereotypes rooted in the public domain and public mindset, which is based on personal experience, prejudices, emotions and rumours rather than the actual facts of its activities. The information of the persecuted people based on personal experience and observations is an important authentic source in the study and disclosure of the KGB crimes. They become even more relevant and valuable in the light of the propaganda campaign carried out over the past decade by the former chekists, the present Russian political elite and the Soviet nomenclature aiming to rehabilitate the KGB by deliberately creating a myth on the KGB as an ordinary secret service which can be found in every country. Such intentionally shaped myths on the KGB and its attempted rehabilitation make it necessary to explore the information on this structure and to raise the public awareness on as broad and comprehensive scale as possible.

The analysis of the origins of activity of the Lithuanian SSR KGB and, in particular its relations with the political government, does not only bring better understanding of this structure but also contributes to the knowledge of the Soviet totalitarian regime and policy in Lithuania. It is also very important to show that the KGB was not a secret service of the type analogous to secret services in the West, which pursued intelligence and counter-intelligence functions. The study pays considerable attention to the relations between the leadership of the Lithuanian Communist Party (LCP) and the Lithuanian SSR KGB, thus contributing to the evaluation of the party's role in the repressive policy. It is essential to make an adequate evaluation of the LCP responsibility for the persecution of the otherwise-minded and to reveal its links with the KGB, political control over it, impact to it and their evident symbiosis – a single Communist party could not control the society without the KGB's helping hand. It is

also important to find out the political, legal and ideological grounds for repressions, as well as to highlight the peculiar characteristics of activities of the Lithuanian SSR KGB in the context of the USSR KGB and its units determined by the exceptional Lithuania's operative situation and historical past.

Research object The fields of activity of the USSR KGB unit in Lithuania, the objectives and goals set to it, the applicable methods, the relations with the Central Committee of the Lithuanian Communist Party (CC LCP), local executive and legislative power that would prove that the KGB of the Lithuanian SSR was an institution targeted at political and ideological more than intelligence and counter-intelligence functions.

Research aim To prove that the Lithuanian SSR KGB was an institution primarily engaged in ideological and political rather than solely repressive tasks, which committed crimes against the Lithuanian nation under the conditions of the Soviet occupation. Such goals are achieved through the analysis of the impact of the Communist ideology and the Communist party on the activities of the Lithuanian SSR KGB by displaying its relations with the Council of Ministers of the Lithuanian SSR, the Supreme Council of the Lithuanian SSR and the Soviet army which would lead to the conclusion on the influence of the Lithuanian SSR KGB to domestic political processes. The dissertation also attempts to enumerate and describe the fields of activity and methods of the Soviet security service that would reflect the ideological and political aspects of its activities.

Research task:

1. To analyse the impact of the Communist ideology on the activities of the Lithuanian SSR KGB, i.e. how it affected the fields of activity, methods and evaluations of the KGB.

2. To describe the development tendencies of activities of the USSR KGB and the Lithuanian SSR KGB in the occupied Lithuania in 1954–1990.

3. To analyse the impact of the changing domestic and foreign policy on the activities of the Lithuanian SSR KGB and the applicable methods.

4. To describe the interaction between the CC LCP and the KGB of the Lithuanian SSR in the support of the occupation regime in Lithuania and in the fight against the opponents to the regime by evaluating the effectiveness of the party control

mechanisms invoked for the control and determination of activities of the Lithuanian SSR KGB. Also, to analyse the possibilities of the Lithuanian SSR KGB in affecting the decisions of the CC LCP.

5. To analyse the relations between the Lithuanian SSR KGB and other political entities (the Council of Ministers and the Supreme Council of the Lithuanian SSR, the Soviet army) by evaluating their capacity to affect the activities of the KGB.

6. To enumerate and discuss the fields and methods of activity of the Lithuanian SSR KGB that would reveal the criminal actions and would lead to its treatment as ideologised and politicised institution, i. e. that it was used for ideological indoctrination and fight against the supporters of the statehood.

Research methodology To achieve the goals and objectives raised, various methods were applied in the study. The most important among them is the method of problematic analysis allowing to highlight the ideological, political, domestic, international factors determining the activities of the KGB and to analyse this structure as politicised rather than repressive. Also, the historical-descriptive method is applied to show how the activities of the party organisation of the Lithuanian SSR KGB were organised. The afore-mentioned method is also applied to describe the fields and methods of activity of the Lithuanian SSR KGB. In addition to the said methods, the statistical method is employed to evaluate the tendencies of the KGB methods and repressive policy during the period under analysis. It reveals the changes in the application of the most important KGB methods (prophylaxis and imprisonment) and the activities which used to impose one or another punishment.

Research novelty. In the study of the KGB activities, the Lithuanian historiography mostly focuses on the analysis of persecution of the otherwise-minded, the agency or other narrow topics. Few historians undertake the study of the very foundations of the KGB activities and seek to answer what determined its activity fields, goals and applicable methods. This moment of causality is often omitted, thus preventing from a conceptual evaluation of activities of the institution. Hence, this research study should contribute to a more thorough perception and analysis of the Soviet secret service, its activities and crimes targeted at the opponents to the regime. The study also presents the statistical data on the people convicted, sent to psychiatric hospitals for forcible treatment or sentenced to death during the period of 1954–1987, which have

remained beyond the scope of attention of Lithuanian researchers to this day. The key change of the repressive policy in 1954–1990 is the focus on secret measures targeted at the psychological effect and manipulation of public opinion. Such measures are rarely chosen as the topic of research among Lithuanian historians, thus leading to their undue underestimation. The relevance of the study also lies in the fact that such black information technologies are more and more common in present-day political life; therefore, it is important to identify and compare them both in the Soviet period and today. The afore-mentioned aspects will expand the understanding of the Soviet regime and the Lithuanian SSR KGB as the key pillar supporting the occupation regime in Lithuania.

Before analysing the actions of the Lithuanian SSR KGB against the opponents to the regime, it is important to evaluate the contribution of the CC LCP to the repressive policy, i.e. to determine its impact on the activities of the Lithuanian SSR KGB. That would not only lead to the evaluation of responsibility falling to the Lithuanian SSR KGB and the CC LCP for the persecution of the otherwise-minded but would also encourage the study of activities of the party and other Soviet political institutes. The study reveals a new aspect of activity of the Lithuanian SSR KGB – the activities of party organisation as an important mechanism of party control and the structure supporting chekist training and discipline.

To assess the role of the KGB and its impact on the domestic processes in the country and the possibility of acting in the West, it is important to identify the factors determining the exceptional character of repressive structures in totalitarian regimes, how they were treated and what functions and goals were assigned to them by their founders – the Communist party. The ideological and political context of KGB activities decided both the activities of the institution and the selected methods. The propaganda activities undertaken by the KGB, which consisted of disinformation, forgery, discrediting, propaganda and prophylaxis, were an integral part of the Communist indoctrination assumed by the Communist Party of the Soviet Union (CPSU). That leads to the re-evaluation of the forms and goals of the Communist indoctrination because they were not as innocent as the promotion of Communist “achievements” in the world.

The study attempts to prove or reject the following hypotheses:

1. We may presume that the KGB was primarily an institution focusing on ideological and political tasks. Hence, the intelligence and counter-intelligence activities undertaken by it were to a large extent politicised and ideologised as they were subject to the party's objectives.

2. Supposedly, the fight against the opponents to the regime and ideological indoctrination and censorship and the methods selected to achieve the said objectives are the most evident types of expression of the criminal activities of the KGB as a politicised and ideologised institution determined by the Soviet totalitarian regime, the Communist ideology as well as the goals set by the party.

3. The principles of activity of the USSR KGB unit in Lithuania were not in any way different from the KGB units in other union republics; however, specific political, geopolitical and historical aspects made the activities of the Lithuanian SSR KGB peculiar and distinguished it from other units of the USSR KGB.

Historiography Historiography of KGB activity is quite numerous. However, ideological and political foundation of KGB activity is very rarely researched. Western researchers pay a lot of attention to KGB agencies, propaganda and disinformation activity in Western countries and repression in Stalin period. Just few historians make thorough research of KGB activity and try to evaluate true importance and role in Soviet Union. Besides, historians very rarely make prelate KGB methods and principals of activity with ideologization and politization f KGB activity. Russian historians more than Western historians pay attention to the ideological and political background of KGB activity. After 1991, when the archives were opened, good opportunities for researches appeared in Russia It is noticeable that Russian historiography paid huge attention to the mass repression in the 1930s. to their scale, reasons, preconditions. Russian historians showed less interest in the repression of dissidents and in KGB's activity inside the Soviet Union after 1954. Maybe it is determined by the facts that a lot of documents of that period are still not available. Nowadays Russian political elite is trying to reevaluate soviet past and KGB is presented as Secret services as are in western countries and justify its activity even persecution of dissidents. They avoid evaluating and designating objectively KGB role in totalitarian state, presenting shallow facts and thinking, more putting accent to intelligence victories in Western countries.

After restoration of independence in 1990, considerable attention was paid to the crimes of the soviet regime against the Lithuanian nation during occupation. However tendencies to pay more attention to KGB activity after 1954 are seen in Lithuanian historiography. However, these researches are about specific problems and this make obstacle to see the whole picture about the activity of this institution, to evaluate true significance and role in soviet occupied Lithuania. Relations of Lithuanian communist party and KGB are very important for this research, but they are unclosed very fragmentary, they aren't specific researches for this problem. Different methods of KGB, its system of agents and reliable people, KGB place in ideological censorship are reflected in varies publications. Books about KGB personnel are very useful to know KGB better. However there are very few scientific researches or memoirs about Lithuanian KGB personnel.

In researching discredit actions of KGB soviet historiography and press is very useful. Books, collections of documents, where facts are distorted or tendentious presented, were used to slander Lithuanian émigré, former partisans, and priesthood. Several collections of sources published in Lithuania reveals very aspects of KGB, mostly persecution of dissidents. Activity of KGB and communist party against the dissident is also reveals in Russian collections of documents.

Memoirs are also good source to know better activity of KGB. Quite a few memoirs of former KGB personnel appeared in Russia. Although they are very subjective, but very useful in revealing thinking, evaluation of KGB personnel, that is very important in researching motives of persecution of dissident by KGB. Memoirs of Russian, Lithuanians dissidents reveal used by KGB physical, psychological means against them.

Basis of this research are documents in Lithuanian special archive, former KGB archive. These are the documents of internal count intelligence division, mainly used against resistance, personnel, investigation, KGB city and district; headquarter of KGB, intelligence, secretariat. KGB agent, operational activities, methodology, spheres of activity, persecutions, and society control are best reflected in the documents of count intelligence divisions. Tendencies of repressive police, used methods against the dissidents are reflected in the annual reports of KGB activity, statistic reports that are in the disposition of 10th division of KGB, to whom belonged KGB archive and secretariat.

However, there is not all report from 1954–1990 period. Information in the fund of persecution division and penal cases reflect all the process of persecution: (surveillance, search, inquiry, protocols of interrogatory, documents of trial). These documents show how persons were persecuted and how punished: sentenced to prison, death sentenced and dispatch or put into psychiatry hospital or just psychological pressure. Plans of Agent, operational and investigatory means made by investigatory division reveal all the spectrum of methods used against dissidents, priest and other resistance participants. Funds of KGB central divisions are very informative about KGB activity in 1985–1991; it's hostility to the processes in Lithuanian during this period and reflects their concern about their safety and secrecy. Plans of personal educations in the fund of personnel shows how they were ideologically brainwashed, what world-view were formed and how prepared to fight against anti-Soviet resistance movement. Intelligence documents (separate files to émigré organisations, émigré activist) show what huge attention KGB paid to the political activity of émigré. Documents of Lithuanian Communist party (further LCP) in Lithuanian special archive are also very useful for this research. However the correspondence between KGB and LCP is very fragment, so it is very difficult to reveal the relationship between these institutions. However other fund like fund of LCP administrative subdivision, that was responsible for surveillance of KGB and other judicature institutions and fund of KGB party organisation. Party city and regional committee funds reveal in what spheres they communicated with KGB and what information they got from KGB. In the fund of Vilnius KGB party organisation, that is almost unused historians reveal not as repressions but as party organisations. Documents of KGB organisations are: varies meeting, educational propaganda activity and so on. In the Lithuanian central state archive the fund of Ministry, Soviet supreme, or Glavlit very few documents that are connected with KGB.

Summary of dissertation content

I. General Characteristics and Tendencies of Activities of the USSR KGB and Its Unit in Lithuania in 1954–1990

The USSR KGB took over the principles, functions and methods of activities of its predecessors ChK, VChK, GPU, OGPU, NKVD, NKGB, MGB, MVD. Indeed,

security officers found the date of establishment of ChK – 20 December 1917 – more important than that of the KGB for a reason. The KGB inherited the ChK symbols – the shield symbolising the Cheka function to protect the revolution and the sword, i.e. to fight with the opponents to the revolution. The exceptional character and importance of the institution were also determined by the totalitarian state built by the Bolsheviks where terror was an indispensable tool of government and public control.

Following the 1954 reorganisation, the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (CC CPSU) was more focused on political and ideological goals of the KGB; hence, the KGB played a substantial role in the USSR-US confrontation during the Cold War in the political, ideological, intelligence, military and industrial spheres. The institution did not only have to play a role of the pillar supporting the Communist party government but also the promoter of the Communist ideology worldwide.

The USSR KGB unit in Lithuania played an important role in consolidating the Soviet occupation regime in Lithuania. In 1940–1953, the Soviet security, in pursuit of Moscow's directives, helped to establish the positions of the puppet LCP in the occupied Lithuania, as well as destroyed, deported and persecuted the public groups that interfered with the sovietization of Lithuania. In 1954–1990 the KGB did not only actively try to combat the anti-Soviet resistance but was more active in performing intelligence and counter-intelligence functions. Being an occupied frontier area with strategic and military objects, Lithuania was also affected by the political, military and technological confrontation of the Cold War, which triggered adequate strengthening of its activities. The KGB conduct during *Perestroika* and, in particular 1989–1991, reminded of desperate actions striving to maintain *status quo*, but the structural changes for implementation of the functions of new divisions show that the Soviet regime was not ready to accept the aspirations for independence and to give up Lithuania easily.

II. Political Aspects of Activities of the Lithuanian SSR KGB

After 1953 both the CC CPSU and the CC LCP attempted to increase the control and influence over repressive structures. First of all, the party control had to be ensured by a greater involvement of the KGB in the system of Soviet nomenclature which

defined and determined the principles of communication between the party bodies as well as party and public institutions – strict subordination, the party’s superiority and control, more influence to the cadre policy and activities. To establish his firm positions in power, in 1953–1957 Nikita Khrushchev assumed stricter party control over the KGB activities and accountability to the party bodies at all levels. The role of the party in selecting the cadres for the Lithuanian SSR KGB was one of the key levers that enabled the impact on its activities and stricter control. The period of Khrushchev’s rule shaped a tradition that the party membership rather than qualification took the lead in deciding upon the KGB leaders. Nearly all military officers of the KGB were Communists, and only high-ranking party figures could make their way to the leading posts. Such processes in Moscow also had a response in Lithuania. The leaders of the CC LCP and the CC CPSU alike sought a better control over the KGB activities, which was lacking during the Stalin’s rule. The criticism reflecting in the documents of the Lithuanian SSR party bodies of that period on poor cooperation, unsuccessful analytical and agency KGB work does not only testify the attempted control over the KGB activities by the local government but also their indecisiveness in respect of the political processes in Moscow and the emerging manifestations of resistance, which all encouraged the call for the KGB to strengthen the persecution of the otherwise-minded that took place in 1956–1957. The CC LCP documents of this period giving an assessment of the Lithuanian SSR KGB activities or the letters to the CPSU on the activities of the KGB show that not only the direct government but also the supreme party leadership could have and had a right to evaluate the activities of the KGB and assumed responsibility for its effectiveness before the CPSU leaders and confirmed the effect of the party control.

The KGB party organisation and the Division of Administrative Bodies of the CC LCP were also important structures through which the party attempted to make its influence to the KGB activities. When Khrushchev was replaced in 1964, Brezhnev followed the steps of his predecessor in trying to consolidate his power by changing the leader of the KGB; in 1967 the party functionary Yuri Andropov was selected for this office. In 1973 he became a full member of the CC CPSU Political Bureau; respectively, the leader of the Lithuanian SSR KGB became the CC LCP bureau member. The inclusion of the KGB chairman to the highest party circle had to ensure greater control and influence of the party leadership. Hence, though the KGB became more powerful it

was even more linked with the party leadership and General Secretary Brezhnev. However, we may only speak of personal Brezhnev's control over the KGB activities during his actual period of rule. As his health deteriorated, the members of the CC Political Bureau took over control into their hands; respectively, the KGB gained more powers and showed more independence in its activities.

The changes of this period also made an impact on the dynamics of relations between the CC LCP and the Lithuanian SSR KGB. Whereas the period of Khrushchev's rule witnessed quite a few cases of correspondence between the local party institutions and the KGB as well as more extensive party pressure, such intensive correspondence was no longer apparent upon the change of the leader in Moscow in 1964. The rule of Brezhnev made every effort of party control useless. The CC LCP did not gain such powers over the activities of the KGB like the leaders of the CC CPSU.

The attempts of the CC LCP to play a more prominent role in the activities of the Lithuanian SSR KGB reveal in its increased attention to both the KGB cadre policy and its activities. The party played the crucial role in legitimising the measures that contributed to the implementation of the KGB goals but it could also disregard the requests from the KGB. Whereas the KGB acted under instructions, certain pre-established patterns, the USSR KGB directives, the political decisions of local party government depended on the actual political situation; it was considered whether decisions were politically advantageous to it and whether the measures proposed by the KGB were effective, because that determined the decision of the party. It should be noted that the influence of the party to operative and agency activities was considerably low. It was only related with the issues of recruitment of agents and active members of the party. The decision of the party leadership determined the issues of recruitment, covert listening, espionage of the Communist party members, where the party's first secretaries could always issue consent on the recruitment of a Communist party member. The interaction between the Soviet security and party institutions, joint activities in certain fields, suppression of the aspirations for statehood and manifestations of nationality, whether in the occupied Lithuania or among Lithuanians in emigration, were also considered the influence over the KGB activities. The interaction between the KGB and the CC LCP and an obvious party influence in its spheres of competence reveal through antireligious campaigns. The period under analysis witnessed the increased party

attention to such spheres of activity and methods of the KGB which are related with the Communist indoctrination, such as prophylaxis, discrediting, propaganda, to which the KGB contributed by its specific methods and means. The attempted determination and increased control over the KGB activities by the LCP became particularly relevant in the critical years of 1956, 1968 and 1972.

The complexity of relations between the Lithuanian SSR KGB and the CC LCP is illustrated and the limits of party control are drawn by the problem of accountability of the Lithuanian SSR KGB to the CC LCP. The KGB reports to the party leadership reflected the information on the operative situation in the republic, cities and districts. The reports did not only reveal the true situation in the country to the party but also imposed the KGB approach towards all processes. However, the Lithuanian SSR KGB was not only required to report casual information but also to give the analysis of the situation in the republic and the processes evolving in individual public groups accompanied by the conclusions on what triggered certain anti-Soviet manifestations and what actions were assumed by the KGB. The provision of information on individuals made up a considerable part of the correspondence between the KGB and party institutions. Hence, even if the Lithuanian SSR KGB used to submit reports to the party government, they used to limit with the analysis of operative situation and recommendations and provided little information on the results of its activities, which testifies lower accountability to the CC LCP than to its direct government.

The CC LCP did not only attempt to make a direct impact on the KGB activities but invoked its party organisation to influence its activities indirectly by highlighting certain issues in political education, shaping a certain approach towards the otherwise-minded and the role of the KGB in pursuance of the goals set by the party and underlining the tight links between the party and the KGB. The party organisation promoted chekist traditions and such values as anti-Westernism, intolerance to enemies, Dzerzhinsky cult, party membership. By adhering to such values the chekists had to contribute to the effective implementation of operative activities.

The importance of the KGB in political life and the level of independence are not only testified by its relations with the CC LCP which played the key role in political life but also the type of communication with the main legislative and executive authorities – the Supreme Council and the Council of Ministers. Though officially the Council of

Ministers and the Supreme Council were the key public authorities in the USSR, they only legitimised and implemented the decisions of the CC CPSU. Their leaders belonged to the highest party nomenclature and the CC Political Bureau, hence, as public authorities they were controlled and led by the party leadership. Therefore, when speaking of the relations between the said institutions, we should bear in mind that the KGB chairman, the chairmen of the Council of Ministers and the Supreme Council alike belonged to the Political Bureau, thus, the said institutions could not actually impose control over the KGB. Also, the KGB and the party were related by excessively close and tight relations, hence, it was above the public government. The control of these institutions over the activities of the KGB was purely formal. Nevertheless, they also used to take decisions regarding the KGB and affecting its activities.

As a military institution, the Soviet security was linked by both symbolic and actual relations and cooperation with the Soviet army. Though the KGB and the army grounded their activities on different methods, their roads nevertheless used to over-cross. The counter-intelligence activities pursued by the KGB were important to the army, whereas the individuals in the military service used to be often included into the KGB reserve.

III. Activities of the Lithuanian SSR KGB and the Applicable Methods

The fight against the internal and external enemies of the party remained one of the key ideology-determined functions of the KGB. The Communist ideology controlled the evaluations of security officers, their approach to phenomena and people's groups; it also grounded and justified the persecution of the otherwise-minded, the application of repressions and other measures. Hence, the actions of the government and the KGB assumed against individual people or their groups were not that much determined by specific actions of the said people or their groups but by the preconception of the government and the KGB and the approach towards them. The key motive that determined the fields of activity and methods of the KGB was the so called "ideological diversion", i.e. a negative ideological impact from the West.

The activities of the LSSR KGB were not only influenced by the Communist ideology or the Communist party which defined the general tendencies of the KGB

activities that remained unchanged throughout the Soviet period but also the years 1956 and 1968 as the critical years for the Soviet system, a more active anti-Soviet resistance in Lithuania in 1972, the confrontation with the West, in particular the changes in activities of the opponents to the regime which made a considerable impact on the KGB activities – methodology, the applicable methods, intensity of the fight against the manifestations of anti-Soviet resistance.

The KGB paid special attention to such public groups which, they assumed, posed a true or alleged threat to the regime, did not obey the control and persecution, infringement of rights and freedoms and interfered with the control of the society pursued by the government and the KGB. Such groups were the Catholic Church, the Lithuanians in emigration, former political prisoners, deportees, public figures of the independent Lithuania who were a symbol of the independent Lithuania and the aspirations for the restoration of statehood, as well as the intellectuals and youth for the goals of the Communist party associated with them.

One of the key changes in the repressive policy after 1954 was the rejection of mass repressions. Repressions acquired a selective character, i.e. punishment was only imposed for specific activities laid down in the criminal code. Repressions were only assumed when the gravity of a specific anti-Soviet activity was evaluated, an opportunity to use the person for agency campaigns and to take advantage of him against the people sympathising with him was assessed, and when other measures (prophylaxis, official notices of the KGB and the prosecutor's office, dismissal from work, educational institution, discrediting and slander campaigns, etc.) were no longer effective; the expected public response was also evaluated. More varied measures were also required because the anti-Soviet activities themselves provoked more varied evaluations, which resulted in subsequent KGB actions and their outcomes. New tactics was initiated as well: it was attempted to charge dissidents with criminal offences – theft, cash embezzlement, etc., thus creating an impression that they were not persecuted for their activities or beliefs.

The KGB tried to cope with dissidents by means of forcible treatment in psychiatric hospitals because the period of Khrushchev's rule gave birth to the idea that the reason behind the criminal conduct of the otherwise-minded was their mental and spiritual disability. Social-political activities (human rights and other movements),

national resistance and claim for rights, ambition to emigrate, resistance to the restrictions of religious life, interference with the work of public authorities (sending of letters to them), anti-Soviet activities (criticism against the government, anti-Soviet songs, removal of flags, distribution of proclamations) were considered criminal activities. Mental treatment was administered to such individuals who, the KGB believed, could have drawn considerable public attention if convicted, or it would have been difficult to fabricate a political case against such otherwise-minded individuals. It was one of the forms of discrediting.

One of the innovations of the KGB activities in the post-Stalinian period was preventive work. It was already important not only to punish but to prevent similar actions from happening again, to re-educate people, to scare them off from further activities against the government, i.e. to carry out crime prevention. The reports on the prophylaxis carried out by the KGB lead to a conclusion that this method was most commonly applied for *samizdat* (publishing of underground publications) and anonymous leaflets, and the youth and labourer groups were the public groups subject to most common prophylaxis.

To reduce the base of supporters of the growing anti-Soviet movement, the KGB attempted to change people's approach towards the movements in opposition to the government and to present them in an unfavourable light, i.e. to discredit in the eyes of the public. In Lithuania the discrediting material was related with the person's past: his activities in the independent Lithuania, during the years of the Nazi occupation and the after-war Lithuania. The KGB discrediting campaigns were targeted at the most active opponents of the Soviet regime in Lithuania and the West: the Catholic Church, dissidents, organisations of Lithuanians in emigration. The KGB used various methods to discredit individuals and organisations. Most common discrediting campaigns were lies and libel campaigns in the press and the printing of propaganda books.

The KGB tried to take advantage of the discrediting method against the dissident and human rights movements which rose in the 1970s and the movement of the struggle for freedom of Lithuania which originated in the period of *Perestroika* and which was joined by former political prisoners and dissidents. The image of dissidents as adventurist, unreliable and immoral individuals created by the KGB had to show the unreliability of such individuals and to make people doubt the dissident and human

rights movements. Active dissidents and defenders of human rights became the main target of discrediting and compromising campaigns: Balys Gajauskas, Viktoras Petkus, V. Skuodis, A. Terleckas, West-emigrated Tomas Venclova and others. In the last years of existence of the Soviet regime the KGB did not refuse the writing of discrediting and slanderous articles on dissidents, the organisations established during *Perestroika* and the campaigns launched by them and their publishing in the press. The most active public forces of that time became the objects of similar publications – the Lithuanian reform movement *Sąjūdis* and the Lithuanian Liberty League (LLL). The main goal of such slander and lie campaigns was to undermine the public trust in *Sąjūdis* and the values promoted by it, to divide the forces of the fighters for independence and to reduce the support of the international community to the new government and the state.

Throughout the entire Soviet period the discrediting campaigns of the largest scope were targeted at the Catholic faith, the Church as an institution and priests. To deter people from the Church and to undermine their confidence in it, a negative public opinion on it was shaped. The articles discrediting priests created their excessively negative and unappealing image highlighting the conduct and way of life that did not by any means adhere to the values advocated by the Church. The campaigns discrediting *The Chronicles of the Catholic Church in Lithuania* and *The Catholic Committee for the Defense of the Rights of Believers* were more targeted at discrediting the new religious movement and the individuals, organisations and publications representing it rather than individual priests, publicity of their life details or the slander against the Catholic Church as an institution.

Yet another group subject to slander throughout the Soviet period is the armed resistance of 1944–1953 and the partisans returned from imprisonment and deportation sites. Attempts were made to discredit the partisan war; the goals and origins of the armed resistance were distorted and discredited; partisan crimes against peaceful residents were highlighted.

A broad campaign of slander and lies on the domestic and international scale was targeted at the largest and most active organisations and compatriots in emigration that raised the idea of liberation of Lithuania in the West. By taking advantage of the disagreements among the Lithuanians in emigration, attempts were made to divide the anti-Soviet forces abroad and to interfere with the international relations between

political and public organisations of the Lithuanian diaspora and weaken the active involvement of organisations themselves by disrupting them from the inside. By casting blame on the emigrated Lithuanians for collaboration with the Nazi government and the murder of innocent people (in particular Jews) during the Nazi occupation, the KGB sought to reduce the international support to Lithuanians in emigration. By promoting the achievements of the Soviet Lithuania, attempts were made to shape a positive approach of the Lithuanian diaspora towards the Lithuanian SSR, its policy, the Communist ideology and regime. In this way, the LCP tried to legitimate its government, to break into the isolated policy of the Lithuanians in emigration and to make them establish closer relations with Lithuania; they tried to reject the information spread by the Lithuanians in emigration on the USSR as untruthful and unrealistic. The KGB propaganda campaigns were closely related with discrediting the Lithuanians in emigration. The propaganda campaigns were carried out through various means, such as press, books and other media. The KGB also tried to exploit the possibilities provided by cultural, scientific exchange and tourism to bring its established operative, agency as well as propaganda goals to life.

The 1950s witnessed the method of political disinformation applied by the Lithuanian SSR KGB in the fight against the opponents to the regime, in particular the compatriots in emigration, which was closely related with the method of discrediting. The KGB did not only use it to promote real or alleged achievements of the Soviet system in the West and among Lithuanians in emigration in order to encourage their closer cooperation with the Soviet Lithuania but also to spread slander against Lithuanians living abroad who played an active role in the activities of liberation of Lithuania. It should be noted that the Lithuanian SSR KGB primarily organised the propaganda campaigns of disinformation among the Lithuanian diaspora because it was more difficult to check the accuracy of information on the situation in Lithuania from abroad.

One of the key conditions of long existence of the Soviet system forcibly imposed on Lithuania was the creation of the iron curtain that enabled the control of the movement of both people and information flows in the occupied Lithuania by unlawful means. Strict system of censorship and ideological control had to select the information appropriate for the public domain and shaped a respective approach towards the Soviet

and Western democratic systems. The activities of the Lithuanian SSR KGB did not spare culture as an important means of control and influence to the society and outlook development. The Lithuanian SSR KGB kept a watchful eye to ensure that the works of art would comply with the postulates of the Communist ideology and would suppress the influence of the artists from the independent Lithuania and the West. The Cold War competition in the areas of war, technology and science and the need to conceal information made the role of the Lithuanian SSR KGB in the system of censorship even more relevant. A strict information and movement control also had to ensure it. It was not only important to control information but also the territory of the occupied Lithuania. In ensuring the existence of ideological control and censorship system, the Lithuanian SSR KGB maintained close cooperation with Glavlit (General Directorate for the Protection of State Secrets in the Press). The Lithuanian SSR KGB and Glavlit were linked by common work and similar fields of activity: censorship and information control, protection of secrets.

Conclusions

The Soviet totalitarian regime seeking absolute public control and obedience, the USSR domestic and foreign policy goals grounded on the Communist ideology and the focus on compulsion and secret measures in their implementation determined the principles, goals, functions and methods of activities of the Soviet secret service. The Communist party also took care of its institutional independence, privileged and exceptional position and accountability to the supreme party leadership exclusively.

Established in 1917, the Soviet secret service lived through several institutional changes until 1991, which manifested different relations with the party government, differing priorities and methods of activity that also reflected the transformations and changes in the Soviet system itself. Nevertheless, the principles of activity of this institution established and consolidated in the period of Cheka (ChK) remained unchanged throughout the entire Soviet period: the activities overwhelmed with the political and ideological goals established by the party, exceptional position, supremacy over laws, exclusive accountability to the party leadership, repressive type.

The party objectives grounded on the Communist ideology determined the tasks of the KGB fight against the opponents to the regime, ideological indoctrination and censorship, which also affected the implementation of intelligence and counter-intelligence functions. The Communist ideology also fuelled the chekist hatred, suspiciousness of the West and the free, different mind. It also shaped a peculiar psychological portrait, values and outlook of the chekist, which distinguished by negativity, hostility, conflicting behaviour, uncompromising approach towards the otherwise-minded and respective behaviour with them.

The objectives raised to the activities of the USSR KGB unit in Lithuania determined by the fact of the forcible Lithuania's incorporation to the USSR decided the ideologisation and politisation of its activities: to maintain the Soviet occupation regime in Lithuania by criminal methods, to ensure the Communist party's monopoly of power and to suppress the manifestations of statehood and nationality.

The Communist party leadership sought to establish the party control over the KGB activities through its extended involvement in the system of party nomenclature, party organisation, greater influence to the cadre policy and activities. However, a failure to establish the party control at all party levels determined by the political processes in Moscow and the KGB union-republican status allows us to speak of the control over the KGB activities by the supreme party leadership only. Nevertheless, taking into account the relations between the CC LCP and the Lithuanian SSR KGB and their impact on the people of the occupied Lithuania, it is more important to highlight the interaction of the said institutions in the suppression of activities of the opponents to the regime rather than the mechanisms of control or influence. The responsibility for the crimes committed against the Lithuanian people falls to the CC LCP as the developer of repressive policy and the KGB as its implementer.

Even though the power of the Council of Ministers of the Lithuanian SSR and the Supreme Council of the Lithuanian SSR to influence and control the KGB was enshrined in the laws, the nomenclature system protected it against such influence. However, by means of supply of the material base or law-making (laws were initiated by the KGB and approved by the party) they eased its activities within the limits of their competence, thus contributing to the effectiveness of activities of the KGB. The KGB also contributed to

the organisation of activities within the areas of responsibility of the Council of Ministers and played a role in law-making.

Being a militarised institution, the KGB shared a number of links with the Soviet army, though their relation with the Lithuanian SSR party and public government was different; the KGB of the Lithuanian SSR was more linked with the local government than the army.

The fields of activity, goals and applicable methods of the Lithuanian SSR KGB changed according to the changes in the Lithuanian operative situation, the ever-changing situation in domestic and foreign policy, the processes of 1954–1990 that may be seen as new challenges and objectives to the KGB the solutions to which did not only require compulsion but also more intellectual and secret measures.

Despite the changes in the KGB activities, repressions remained the key method employed by the KGB against the opponents to the regime seeking to punish as well as to intimidate and scare off the society from resistance. The emphasis on prophylaxis could be seen as a certain proof of the changes in the KGB but the key goal of this method was to punish rather than re-educate. Thus, despite the attempted new “more civilised” image of the KGB, it remained a repressive institution, and its activities and the applicable methods against the opponents to the regime were considered criminal conduct determined by the regime that was forcibly imposed on Lithuania, and thus unlawful. Therefore, there is no reason to speak of radical changes in the activities of the KGB in the period under discussion because the period did neither witness any changes in the regime nor the key goals set to the KGB.

The functions of ideological indoctrination and censorship, control of information and the occupied territory of Lithuania highlighted by the KGB during this period confirm the statement that the tasks assigned to this institution and the activities were organised by the party and contributed to the implementation of its objectives by its own methods and in its spheres of activity only, which is particularly evident in the application of such functions against the opponents to the regime; therefore, the functions should also be evaluated as unlawful and criminal.

Even though the general functions, goals and methods of the Lithuanian SSR KGB are typical of all Soviet KGB units, we may nevertheless speak of specific and exceptional characteristics of activities of the KGB in the Lithuanian SSR and other

Baltic countries determined by the uniqueness of Lithuania's operative situation, i.e. the former statehood and armed resistance as important driving forces of anti-Soviet resistance and Lithuanians in emigration, Lithuania as a frontier area and its militarization brought the functions of territorial control and assurance of secrecy to the fore. Active political activities of the Lithuanians in emigration made the activities of the Lithuanian SSR KGB abroad relevant and important aiming to neutralise the damage caused to the international standing of the USSR.

Reziumė

Tyrimo problematika Visuomenės savimonėje KGB yra represinė struktūra, kurios svarbiausias tikslas persekioti bei nubausti kitaminčius ir už tai jai metama visa atsakomybė. Tačiau sovietinė okupacinė valdžia su ja siejo ir kitus politinius bei ideologinius tikslus. Todėl KGB veiklos politinių ir ideologinių aspektų išryškėjimas prisideda prie geresnio, gilesnio šios institucijos ir jos veiklos priežasčių, ypač represinės veiklos, pažinimo ir įvertinimo bei atskleidžia KGB nauju amplua.

Viešojoje erdvėje, visuomenės savimonėje egzistuoja įvairių su KGB susijusių įvaizdžių, mitų, stereotipų, kurie remiasi ne jos veiklos faktais, o asmenine patirtimi, išankstiniu nusistatymu, emocijomis ir gandais. Persekiojamų asmenų žinios, paremtos asmenine patirtimi, išgyvenimais, yra svarbus autentiškas šaltinis tyrinėjant ir atskleidžiant KGB nusikaltimus. Juos dar labiau aktualizuoja, daro vertingais pastarąjį dešimtmetį vykdoma buvusių čekistų ir dabartinio Rusijos politinio elito, sovietinės nomenklatūros propagandos kompanija, kuria siekiama reabilituoti KGB sąmoningai kuriant mitą apie KGB kaip paprastą slaptąją tarnybą, turimą visų valstybių. Dėl sąmoningai kuriamų mitų apie KGB ir bandymų ją reabilituoti turi būti kuo plačiau ir išsamiau tiriama bei visuomenei pateikiama informacija apie šią struktūrą.

LSSR KGB veiklos ištakų ir ypač santykių su politine valdžia analizė ne tik leidžia geriau perprasti šią struktūrą, bet ir prisideda prie totalitarinės sovietinės valdymo sistemos bei politikos Lietuvoje pažinimo. Taip pat būtina parodyti, kad KGB nebuvo tokia slaptoji tarnyba, kaip analogiškos Vakarų valstybių slaptosios tarnybos, vykdančios žvalgybos, kontržvalgybos funkcijas. Šiame tyrime daug dėmesio skiriama ir Lietuvos komunistų partijos vadovybės santykiams su LSSR KGB ir taip prisidedama prie partijos vaidmens represinėje politikoje įvertinimo. Būtina adekvačiai įvertinti LKP atsakomybę už kitaminčių persekiojimą, atskleisti sąsajas su KGB, politinį vadovavimą jam, įtaką bei akivaizdžią simbiozę – viena kompartija be KGB nesugebėtų kontroliuoti visuomenės. Taip pat svarbu išaiškinti ir politinį, teisinį, ideologinį represijų pagrindą. Taip pat būtina akcentuoti, pabrėžti LSSR KGB veiklos specifiką SSRS KGB ir jos padalinių kontekste, kurią nulėmė išskirtinė Lietuvos operatyvinė padėtis ir istorinė praeitis.

Tyrimo objektas SSRS KGB padalinio Lietuvoje veiklos sritys, jam keliami uždaviniai, tikslai ir taikomi metodai, santykiai su LKP CK, vietinė vykdomąja ir

įstatymų leidžiamąją valdžią, kas įrodytų, kad LSSR KGB buvo ne tiek žvalgybos, kontržvalgybos užduotis, bet politines ir ideologines funkcijas vykdanči institucija.

Tyrimo tikslas Įrodyti LSSR KGB buvus ne tik represine, bet pirmiausia ideologines ir politines užduotis vykdančia institucija, kuri darė nusikaltimus prieš lietuvių tautą sovietinės okupacijos sąlygomis. Šie tikslai atskleidžiami analizuojant komunistinės ideologijos ir komunistų partijos įtaką LSSR KGB veiklai, atskleidžiant jos santykius su LSSR MT, LSSR AT, tarybine armija, kas leistų spręsti, kokią įtaką LSSR KGB darė šalies vidaus politiniams procesams. Taip pat darbe siekiama įvardyti ir apibūdinti sovietinio saugumo veiklos sritis ir metodus, kurie atspindėtų jos veiklos ideologinius ir politinius aspektus.

Tyrimo užduotis:

1. Išanalizuoti komunistinės ideologijos įtaką LSSR KGB veiklai, t. y. kaip ji veikė KGB veiklos sritis, metodus ir vertinimus.
2. Apibūdinti SSRS KGB ir LSSR KGB veiklos okupuotoje Lietuvoje raidos tendencijas 1954–1990 m.
3. Išanalizuoti besikeičiančios vidaus ir tarptautinės politikos įtaką LSSR KGB veiklai ir taikomiems metodams.
4. Apibūdinti LKP CK ir LSSR KGB sąveiką palaikant okupacinį režimą Lietuvoje ir kovojant prieš režimo priešininkus, įvertinant partinės kontrolės mechanizmų LSSR KGB veiklai kontroliuoti, lemti efektyvumą. Taip pat išanalizuoti LSSR KGB galimybes daryti įtaką LKP CK sprendimams.
5. Išanalizuoti LSSR KGB santykius su kitais politiniais subjektais (LSSR Ministrų Taryba, Aukščiausiaja Taryba, tarybine armija), įvertinant jų galimybes daryti įtaką KGB veiklai.
6. Įvardyti ir aptarti tas LSSR KGB veiklos sferas ir metodus, kurie atskleistų nusikalstamą veiklą bei leistų ją traktuoti ideologizuota, politizuota institucija, t. y. kad buvo naudojama ideologinei indoktrinacijai ir kovai prieš valstybingumo šalininkus.

Tyrimo metodologija Siekiant įgyvendinti iškeltus tikslus ir uždavinius, bus pasitelkti įvairūs metodai. Svarbiausias iš jų – probleminės analizės metodas, kuris leidžia išryškinti KGB veiklą nulėmusius ideologinius, politinius, vidaus, tarptautinius veiksnius ir analizuoti šią struktūrą ne kaip represinę, o kaip politizuotą. Taip pat pasitelkiamas ir istorinis aprašomasis metodas, kuris rodo, kaip buvo organizuojama

LSSR KGB partinės organizacijos veikla. Jis taip pat pasitelkiamas siekiant apibūdinti LSSR KGB veiklos sritis ir metodus. Norint įvertinti KGB metodų ir represinės politikos tendencijas šiuo laikotarpiu pasitelkiamas ir statistinis metodas. Jis atskleis kaip kito svarbiausių KGB metodų (profilaktikos ir įkalinimo) taikymas, už kokią veiklą žmonės dažniausiai buvo baudžiami viena ar kita bausme.

Tyrimo naujumas. Lietuvių istoriografijoje tyrinėjant KGB veiklą daugiausia dėmesio skiriama kitaminčių persekiojimo, agentūros ar kitų siaurų temų analizei. Tik nedaugelis istorikų imasi nagrinėti KGB veiklos pagrindus, siekia nustatyti nuo ko priklausė jos veiklos kryptys, tikslai ir taikomi metodai. Šis priežastingumo momentas neretai praleidžiamas, o tai neleidžia konceptualiai įvertinti šios institucijos veiklos. Tad šis tyrimas turėtų prisidėti prie nuodugnesnio sovietinės slaptosios tarnybos ir jos veiklos, nusikaltimų, nukreiptų prieš režimo priešininkus, suvokimo ir analizės. Taip pat bus pateikti statistiniai duomenys apie 1954–1987 metais nuteistus asmenis, uždarytus priverstiniam gydymui į psichiatrijos ligonines, ar įvykdytas mirties bausmes, kas iki šiol nepadaryta lietuvių istorikų. Svarbiausias represinės politikos 1954–1990 m. pokytis – tai slaptų, psichologinio poveikio ir viešąja nuomonę manipuliuojančių priemonių akcentavimas. Šias priemones lietuvių istorikai taip pat retai imasi analizuoti, taip jas nepelnytai nuvertindami. Tyrimas aktualus dar ir tuo, kad šios juodosios informacinės technologijos vis dažniau taikomos dabartiniame politiniame gyvenime, tad ne tik sovietiniais laikais, bet ir dabartiniu laikotarpiu svarbu jas pažinti ir palyginti. Visi minėti aspektai praplės sovietinio režimo ir LSSR KGB, kaip svarbiausios okupacinio režimo atramos Lietuvoje, suvokimą.

Analizuojant, LSSR KGB veiksmus prieš režimo priešininkus, būtina įvertinti LKP CK indėlį į represinę politiką, t. y. nustatyti, kokia jo įtaka LSSR KGB veiklai. Tai ne tik leistų įvertinti, kokia atsakomybė dėl kitaminčių persekiojimo tenka LSSR KGB, o kokia LKP CK, bet ir paskatintų tyrinėti partijos ir kitų sovietinių politinių institutų veiklą. Šiame tyrime parodomas naujas LSSR KGB veiklos aspektas – partinės organizacijos veikla, kuris buvo svarbus partinės kontrolės mechanizmas ir čekistų švietimo, disciplinos palaikymo struktūra.

Norint įvertinti KGB reikšmę, jo įtaką šalies vidaus procesams ir galimybę veikti Vakarų valstybėse, svarbu atskleisti, kas lėmė totalitarinių režimų represinių struktūrų išskirtinumą ir kaip jas traktavo bei kokias funkcijas ir tikslus joms skyrė jų įkūrėjai –

komunistų partija. Nuo ideologinio ir politinio KGB veiklos konteksto priklausė ne tik šios institucijos veikla, bet ir pasirinkti metodai. KGB propagandinė veikla, kuriai vykdyti jis pasitelkė dezinformavimą, klastotes, kompromitavimą, propagandą ir profilaktiką, buvo sudedamoji SSKP vykdomos komunistinės indoktrinacijos dalis. Tai leidžia naujai įvertinti komunistinės indoktrinacijos formas ir tikslus, nes jie nebuvo tokie jau nekalti kaip komunizmo „laimėjimų“ sklaida pasaulyje.

Šio tyrimo metu bus siekiama patvirtinti arba paneigti šias hipotezes:

1. Keltina prielaida, kad KGB pirmiausiai buvo ideologines ir politines užduotis vykdanči institucija. Todėl vykdoma žvalgybinė, kontržvalgybinė veikla buvo labai politizuota ir ideologizuota, nes buvo pajungta partijos uždavinių vykdymui.

2. Darytina prielaida, kad kova su režimo priešininkais ir ideologinė indoktrinacija bei cenzūra ir pasirinkti metodai, šiems uždaviniams įgyvendinti, yra ryškiausios KGB kaip politizuotos ir ideologizuotos institucijos nusikalstamos veiklos išraiškos, kurias lėmė tiek sovietinė totalitarinė santvarka, komunistinė ideologija, tiek partijos keliami tikslai.

3. SSRS KGB padalinio okupuotoje Lietuvoje veiklos principai nesiskyrė nuo kitų sąjunginių respublikų KGB padalinių, tačiau specifiniai politiniai, geopolitiniai, praeities aspektai darė LSSR KGB veiklą specifinę, išsiskiriančią iš kitų SSRS KGB padalinių.

Istoriografijos ir šaltinių apžvalga. Nors KGB veiklos istoriografija yra gausi, tačiau jo veiklą nulėmusių ideologinių politinių prielaidų analizei skiriama mažai dėmesio. Užsienio istoriografijoje daugiausia dėmesio skiriama agentūrinei ir dezinformacinei, propagandinei KGB veiklai Vakaruose Šaltojo karo metu ir ketvirtojo dešimtmečio represijoms KGB retas užsienio autorius imasi išsamios KGB veiklos analizės, bando įvertinti tikrąją šios institucijos reikšmę ir vietą Sovietų Sąjungoje. Be to, jos veiklos principus, metodus autoriai retai sieja su komunistine ideologija ir vertina juos kaip KGB veiklos politizavimo, ideologizavimo išraišką. Rusų istorikų darbuose daugiau nei Vakarų istorikų darbuose dėmesio skiriama KGB veiklos politiniams ir ideologiniams pagrindams. Po 1991 metų atsivėrus archyvams, Rusijoje susidarė palankios sąlygos tirti represinių struktūrų veiklą. Pažymėtina, kad Rusijos istoriografija daugiausia dėmesio skyrė ketvirtojo dešimtmečio masinėms represijoms. Tuo tarpu slaptosios tarnybos veikla šalies viduje nuo 1954 m., ypač jos kova su disidentais,

sulaukė mažiau dėmesio. Turbūt ir dėl to, kad šio laikotarpio dokumentai vis dar sunkiai prieinami. Rusijos politiniame gyvenime pasikeitus politinėms jėgoms ir pradėjus revizuoti sovietinę istoriją, šioje šalyje pasirodo darbų apie sovietinį saugumą, kuriais siekiama atskleisti, esą KGB niekuo nesiskyrė nuo kitų valstybių specialiųjų tarnybų ir pateisinti jos veiklą. Juose vengiama objektyviai įvardinti ir įvertinti sovietinės slaptosios tarnybos vaidmenį totalitarinėje valstybėje, apsiribojama tik pamąstymais ir paviršutinišku faktografijos išdėstymu, daugiau akcentuojant KGB žvalgybos laimėjimus Vakaruose.

Lietuvių istoriografijoje vis dar daugiau dėmesio skiriama 1940–1953 m. laikotarpiui. Tačiau pastebimos tendencijos skirti didesnę dėmesį sovietinio režimo, KGB veiklai po 1954 m. KGB veiklos po 1954 m. tyrimai apsiriboją atskirų problemų nagrinėjimu, o tai neleidžia susidaryti išsamaus šios institucijos veiklos raidos vaizdo, įvertinti jos vaidmens ir funkcijų okupuotoje šalyje. Šiam tyrimui labai svarbūs LKP ir KGB santykiai, kurie mokslininkų darbuose yra atskleisti tik fragmentiškai, atskirų tyrimų iki šiol nėra. Taip pat pasirodė publikacijų KGB agentūrai, psichologinio poveikio metodams, KGB vaidmeniui ideologinės cenzūros sistemoje. Pažinti sovietinį saugumą padeda ir darbai apie KGB darbuotojus. Deja, informacijos, ypač paremtos pirminiais šaltiniais, ar atsiminimų, apie Lietuvos KGB operatyvinius darbuotojus, garsesnius agentus, KGB pirmininkus yra nedaug.

Nagrinėjant KGB kompromitavimo akcijas yra naudinga sovietinė istoriografija ir spauda. Knygos, dokumentų rinkiniai iškreipiant arba tendencingai pateikiant tikrus faktus, šmeižia partizanus, išeivių organizacijas ir aktyviausius veikėjus, lietuvių dvasininkus. Nepriklausomoje Lietuvoje parengti publikuotų dokumentų rinkiniai atskleidžia įvairius KGB veiklos momentus, ypač – taikytus metodus. Disidentų veikla ir komunistų partijos, KGB, kitų sovietinių struktūrų veiksmai prieš juos atsispindi rusų istorikų parengtuose dokumentų rinkiniuose.

Geriau susipažinti su KGB veikla, jos poveikiu žmonėms padeda ne tik moksliniai tyrimai. Po 1991 m. Rusijoje pasirodė nemažai buvusių represinių struktūrų pareigūnų memuarų. Tačiau jie svarbūs ir naudingi siekiant atskleisti šios institucijos darbuotojų mąstyseną, vertinimus, kas taip pat reikšminga mėginant suvokti KGB kovos su antisovietiniu pasipriešinimu motyvus. Rusų, lietuvių disidentų atsiminimai

atskleidžia, kokiomis fizinėmis ir psichologinėmis priemonėmis KGB bandė palaužti žmogų, kad jis nutrauktų savo veiklą.

Šio tyrimo pagrindas yra sovietinio saugumo dokumentai, saugomi Lietuvos Ypatingajame archyve (toliau LYA). Tai LSSR NKVD–KGB struktūrinių padalinių, skirtų kovai prieš lietuvių tautinį pagrindį ir vykdžiusių kontržvalgybinį darbą, kadru skyriaus, tardymo skyriaus, KGB miestų ir rajonų skyrių, LSSR KGB centrinių padalinių bylų, žvalgybos skyriaus, baudžiamųjų ir tardymo bylų, LSSR KGB 10-ojo skyriaus fonduose. Išsamiausiai KGB agentūrinę-operatyvinę veiklą, jos veiklos sferas, taikytus metodus, pasipriešinimo dalyvių veiklos slopinimo, visuomenės sekimo, kontrolės priemonės atspindi kontržvalgybos padalinių dokumentai. Represinės politikos, t. y. metodų taikymo prieš režimo priešininkus, tendencijos atspindi KGB veiklos metinėse, statistinėse ataskaitose, rengtose LSSR KGB 10-ojo skyriaus, kuriam priklauso KGB archyvas bei KGB sekretoriatas. Bet nėra visų 1954–1990 m. metų ataskaitų. Baudžiamųjų ir tardymo bylų fonde bei šio fondo pagalbinėse kartotekose esanti informacija atspindi žmogaus baudžiamojo persekiojimo procesą (sekimas, kratos, tardymas, apklausų protokolai, teismo proceso dokumentai). Šie dokumentai atspindi už kokią veiklą KGB žmogų persekiojo bei koks jo likimas, t. y. ar nuteistas, ar paleistas, ar sušaudytas, ar patalpintas į psichiatrijos ligoninę. Tardymo skyriaus parengti disidentų, žmogaus teisių gynėjų atžvilgiu agentūrinių-operatyvinių ir tardymo priemonių planai bei pažymos atskleidžia visą spektrą prieš juos taikytų priemonių, nors jų nėra daug. KGB centrinių padalinių fondai naudingi KGB veiklos pertvarkos laikotarpiu pokyčių analizei. Šio fondo dokumentai atskleidžia šios institucijos priešišumą bei nepasirengimą pertvarkos procesams Lietuvoje ir susirūpinimą savo saugumu bei rengimąsi galimai ypatingai padėčiai Lietuvoje. Kadru skyriaus fonde esantys kadru rengimo, švietimo planai ir ataskaitos atskleidžia kaip čekistai buvo ideologiškai angažuojami, kokia formuojama pasaulėžiūra ir rengiami kovai su pasipriešinimo dalyviais. Žvalgybos skyriaus dokumentai (atskiros bylos organizacijoms, išėiviams, išėivijos spaudos rinkiniai) rodo, kokį didžiulį dėmesį KGB skyrė išėivijos politinei veiklai bei jos neutralizavimo priemonėms. LYA komunistų partijos dokumentų skyriuje esantys fondai irgi naudingi tyrinėjamai temai. Tačiau KGB ir LKP CK susirašinėjimo dokumentuose, LKP CK raštuose SSKP KGB veiklos klausimas nėra labai išsamiai atskleidžiamas. Šiame fonde saugomi ir LKP CK administracinių organų skyriaus, kuris

kuravo KGB ir kitas teisėtvarkos institucijas, dokumentai bei KGB partinės organizacijos veiklos dokumentai. Miestų ir rajonų partijos komitetų fondai atskleidžia kokią informaciją KGB teikė vietinei valdžiai. Dokumentuose, saugomuose KGB Vilniaus partinės organizacijos fonde, kuriuo istorikai beveik nesiremia, KGB atsiveria ne kaip represinė, bet kaip partinė organizacija: partiniai susirinkimai, svarstymai, auklėjamoji, edukacinė, propagandinė veikla, sieninio laikraščio leidyba, bendra kultūrinė, sportinė veikla, užsiėmimai, nusižengusių drausmei arba neaktyvių partinėje veikloje (o tai buvo neretas reiškinys) partiečių svarstymai. Lietuvos centriniame valstybės archyve esantys Ministrų Tarybos ar Aukščiausios tarybos ar Glavlit' o fonduose randami vienetai dokumentų, kuriuose atsispindi šių institucijų susirašinėjimas.

I. Bendrieji SSRS KGB ir jo padalinio Lietuvoje veiklos bruožai ir tendencijos 1954–1990 m.

SSRS KGB perėmė savo pirmtakių ČK, VČK, GPU, OGPU, NKVD, NKGB, MGB, MVD veiklos principus, funkcijas ir metodus. Ne veltui saugumiečiams svarbesnė buvo ne KGB, o ČK įkūrimo diena – 1917 m. gruodžio 20-oji. KGB perėmė ČK simbolius, skydą, kuris simbolizavo ČK funkciją apsaugoti revoliuciją ir kalaviją – kovoti su revoliucijos priešais. Šios institucijos išskirtinumą bei svarbą nulėmė ir bolševikų kuriama totalitarinė valstybė, kurioje teroras buvo neatsiejama valdymo ir visuomenės kontrolės priemonė.

Po 1954 m. reorganizacijos SSKP CK taip pat ėmė labiau akcentuoti politinius ir ideologinius KGB tikslus, tad KGB suvaidino svarbų vaidmenį šaltojo karo metu vykstant SSRS ir JAV konfrontacijai politinėje, ideologinėje, žvalgybinėje, karinėje ir pramoninėje srityse. Ši institucija turėjo būti ne tik komunistų partijos valdžios atrama, bet ir komunistinės ideologijos skleidėja pasaulyje.

SSRS KGB padalinys Lietuvoje suvaidino svarbų vaidmenį įtvirtinant sovietinį okupacinį režimą Lietuvoje. 1940–1953 m. laikotarpiu sovietinis saugumas vykdydamas Maskvos direktyvas padėjo įsitvirtinti marionetinei LKP okupuotoje Lietuvoje bei naikino, deportavo bei persekiojo tas visuomenės grupes, kurios trukdė vykdyti Lietuvos sovietizaciją. 1954–1990 m. KGB ne tik aktyviai kovojo su antisovietiniu pasipriešinimu, bet ir aktyviau vykdė žvalgybos bei kontržvalgybos funkcijas. Lietuvą,

kaip pasienio ir okupuotą teritoriją, kurioje būta strateginių, karinių objektų, irgi palietė Šaltojo karo politinė, karinė, technologinė konfrontacija ir tai privertė atitinkamai sustiprinti savo veiklą. KGB elgesys pertvarkos laikotarpiu ir ypač 1989–1991 m. priminė desperacinius veiksmus siekiant išlaikyti savo *status quo*, tačiau struktūriniai pokyčiai naujų padalinių spec. funkcijoms vykdyti rodo, kad sovietinis režimas nesiruošė taikytis su savarankiškumo siekiais ir lengvai paleisti Lietuvą.

II. Politiniai LSSR KGB veiklos aspektai

Po 1953 m. tiek SSKP CK, tiek LKP CK siekė padidinti kontrolę bei įtaką represinėms struktūroms. Partinę kontrolę pirmiausiai turėjo užtikrinti didesnis KGB įtraukimas į sovietinės nomenklatūros sistemą, kuri apibrėžė ir nulėmė partinių organų bei partinių ir valstybinių institucijų bendravimo principus – griežtą subordinaciją ir pavaldumą, partijos viršenybę ir kontrolę, didesnę įtaką kadru politikai ir veiklai. 1953–1957 m. N. Chruščiovas siekė įtvirtinti savo valdžią ir atitinkamai ėmėsi griežtinti KGB veiklos partinę kontrolę bei atskaitomybę partiniams organams visuose lygmenyse. Partijos įtaka skiriant į LSSR KGB kadrus buvo vienas iš pagrindinių svertų, leidusių daryti poveikį jo veiklai ir jį griežčiau kontroliuoti. N. Chruščiovo valdymo laikotarpiu įsigalėjo tradicija, kad partiškumas, o ne kvalifikacija yra svarbiausia skiriant KGB vadovus. Beveik visi KGB karininkai buvo komunistai, o vadovais galėjo tapti tik aukšti partijos veikėjai. Tokie procesai Maskvoje turėjo atgarsį ir Lietuvoje. LKP CK, kaip SSKP CK vadovai, siekė užsitikrinti didesnę KGB veiklos kontrolę, ko nebuvo Stalino valdymo laikotarpiu. To laikotarpio LSSR partinių organų dokumentuose atsispindinti kritika dėl prasto bendradarbiavimo, nevykusio analitinio ir agentūrinio KGB darbo iš tikrųjų liudija ne tik apie vietinės valdžios norą labiau kontroliuoti KGB veiklą, bet ir liudija jų neužtikrintumą dėl vykstančių politinių procesų Maskvoje, pasirodžiusių pilietinio pasipriešinimo apraiškų, ir iš to kilo raginimai KGB sustiprinti pasipriešinimo dalyvių persekiojimą, kas ir vyko 1956–1957 m. Šio laikotarpio LKP CK dokumentai, kuriuose vertinama LSSR KGB veikla ar raštai SSKP dėl KGB veiklos, rodo, kad ne tik tiesioginė valdžia, bet ir aukščiausia partinė valdžia galėjo ir turėjo teisę įvertinti KGB veiklą ir buvo atsakinga už jos efektyvumą prieš SSKP vadovybę bei patvirtino partinės kontrolės veikimą.

KGB partinė organizacija ir LKP CK Administracinių organų skyrius taip pat buvo svarbios struktūros, kuriomis remdamasi, partija irgi siekė daryti įtaką KGB veiklai. Po 1964 m. perversmo L. Brežnevas kaip ir N. Chruščiovas stengėsi įtvirtinti savo valdžią, todėl keičiamasi ir KGB vadovas, kuriuos 1967 m. paskirtas partijos funkcionierius J. Andropovas. 1973 m. jis tapo pilnateisiu SSKP CK politinio biuro nariu, atitinkamai ir LSSR KGB vadovas tapo LKP CK biuro nariu. KGB pirmininko įtraukimas į aukščiausią partijos sluoksnį turėjo užtikrinti didesnę partijos vadovybės kontrolę bei įtaką. Tad nors KGB tapo galingesnis, bet tai jį dar labiau susaistė su partijos vadovybe ir generaliniu sekretoriumi L. Brežnevu. Tačiau apie asmeninę L. Brežnevo kontrolę KGB veiklai galima kalbėti tik jo realaus valdymo laikotarpiu. Blogėjant jo sveikatai, į savo rankas valdžią perėmė CK biuro nariai, tad ir KGB atitinkamai įgavo daugiau galių ir ėmė elgtis savarankiškiau.

Šio laikotarpio pokyčiai turėjo įtakos ir LKP CK bei LSSR KGB santykių dinamikai. Jeigu N. Chruščiovo laikotarpiu randama nemažai vietinių partinių institucijų ir KGB susirašinėjimo, didesnio partijos spaudimo, tai 1964 m. pasikeitus valdžiai Maskvoje, tokio intensyvaus susirašinėjimo jau nebėra. Prie L. Brežnevo visos partinės kontrolės pastangos nuėjo niekais. LKP CK neįgavo tokių galių KGB veiklai kaip SSKP CK vadovai.

LKP CK siekį labiau nulemti LSSR KGB rodo padidėjęs dėmesys ne tik KGB kadru politikai, bet ir jo veiklai. Partija vaidino svarbiausią vaidmenį legitimuojant priemones, kurios prisidėjo prie KGB tikslų įgyvendinimo, tačiau ji galėjo ir neatsižvelgti į KGB prašymus. Jeigu KGB veikė pagal instrukcijas, tam tikrus šablonus, SSRS KGB direktyvas, tai vietinės partinės valdžios politiniai sprendimai priklausė nuo politinių realijų, buvo vertinama ar sprendimai politiškai jai naudingi ar ne, ar KGB siūlomos priemonės efektyvios, nes tai ir nulemdavo partijos apsisprendimą. Pastebėtina, kad partijos įtaka operatyvinei, agentūrinei veiklai buvo nedidelė. Ji susijusi tik su agentų iš partinio aktyvo verbavimo klausimais. Nuo partinės vadovybės sprendimo priklausydavo komunistų partijos narių verbavimo, pasiklausymo, sekimo klausimai, kai pirmieji sekretoriai kiekvienu atveju turėjo teisę duoti leidimą verbuoti komunistų partijos narį. Kaip įtaka KGB veiklai vertintina ir sovietinio saugumo bei partinių institucijų sąveika, bendra veikla tam tikrose srityse valstybingumo siekių ir tautiškumo apraiškų slopinimas ar tai būtų okupuotoje Lietuvoje ar išeivijoje. KGB ir LKP CK

sąveika ir akivaizdi partijos įtaką, veikiant savo kompetencijos sferose, atsiskleidžia vykdant antireligines kompanijas. Aptariamam laikotarpiu pastebimas padidėjęs partijos dėmesys toms KGB veiklos sritims ir tiems jo metodams, kurie susiję su komunistine indoktrinacija kaip profilaktika, kompromitavimas, propaganda, prie kurios KGB prisidėjo savo specifiniais metodais ir priemonėmis. LKP siekis nulemti ir labiau kontroliuoti KGB veiklą ypač išryškėjo kriziniais 1956 m., 1968 m. ir 1972 m.

LSSR KGB ir LKP CK santykių sudėtingumą iliustruoja bei partinės kontrolės ribas nubrėžia LSSR KGB atskaitomybės už savo veiklą LKP CK problema. KGB ataskaitose partinei valdžiai atsispindėdavo informacija apie operatyvinę padėtį respublikoje, miestuose ir rajonuose. Šios ataskaitos ne tik atskleisdavo partijai tikrąją situaciją šalyje, bet ir primesdavo KGB požiūrį į visus procesus. Tačiau iš LSSR KGB buvo reikalaujama ne vien paprastos informacijos, bet ir padėties respublikoje bei procesų, vykstančių atskirose visuomenės grupėse, analizės, o kartu – pateikti išvadas, kas paskatino tam tikras antisovietines apraiškas ir kokių veiksmų ėmėsi KGB. Nemažą dalį KGB susirašinėjimo su partinėmis institucijomis sudarė informacijos apie asmenis teikimas. Tad nors ir LSSR KGB teikdavo ataskaitas partinei valdžiai, bet jos apsiribodavo operatyvinės situacijos analize, rekomendacijomis ir žymiai mažiau pristatydavo savo veiklos rezultatus, o tai liudija apie mažesnę atskaitomybę LKP CK nei savo tiesioginei valdžiai.

LKP CK siekė daryti ne tik tiesioginę įtaką KGB veiklai, bet ir pasitelkė jo partinę organizaciją, daryti netiesioginę įtaką jos veiklai, akcentuojant tam tikrus klausimus politiniame švietime, formuojant tam tikrą požiūrį į kitaminčius ir KGB vaidmenį vykdant partijos nubrėžtus tikslus, pabrėžiant partijos ir KGB glaudumą. Partinė organizacija diegė čekistines tradicijas ir tokias vertybes, kaip antivakarietiškumas, nepakantumas priešams, Dzeržinskio kultas, partiškumas. Vadovavimasis šiomis vertybėmis čekistams turėjo padėti efektyviai įgyvendinti operatyvinę veiklą.

KGB reikšmę politiniame gyvenime, savarankiškumo lygmenį liudija ne tik jo santykiai su LKP CK, kurios įtaka politiniame gyvenime buvo svarbiausia, bet ir bendravimo pobūdis su pagrindinėmis įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijomis – Aukščiausiąja Taryba ir Ministrų Taryba. nors Ministrų Taryba ir Aukščiausioji Taryba oficialiai buvo svarbiausios SSRS valstybinės institucijos, tačiau

jos tik įteisino ir vykdė SSKP CK nutarimus. Jų vadovai priklausė aukščiausiai partinei nomenklatūrai, įėjo į CK biurą, tad jas, kaip valstybines institucijas, kontroliavo ir joms vadovavo partijos vadovybė. Tad kalbant apie šių institucijų santykius, reikia turėti omeny, kad KGB pirmininkas, kaip ir Ministrų Tarybos bei Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkai, įėjo į Politinį biurą, tad minėtos institucijos realiai negalėjo kontroliuoti KGB. Be to, KGB ir partiją siejo per daug artimi, glaudūs ryšiai, todėl jis aukščiau valstybinės valdžios Šių institucijų kontrolė KGB veiklai buvo labiau formali. Vis dėlto ir jie priimdavo nutarimus, liečiančius KGB ir turinčius įtakos jo veiklai.

Sovietinį saugumą, kaip militaristinę instituciją, siejo tiek simboliniai, tiek realūs ryšiai ir bendradarbiavimas su tarybine armija. Nors KGB ir armija veikė skirtingais metodais, tačiau ir jų keliai susikirsdavo. Armijai buvo svarbi ir kontržvalgybinė KGB veikla, o armijoje tarnaujantys asmenys dažnai įtraukti į KGB rezervą.

III. LSSR KGB veikla ir taikomi metodai

Kova su partijos vidaus ir išorės priešais išliko viena pagrindinių KGB funkcijų, taip pat nulemtų ideologijos. Nuo komunistinės ideologijos priklausė saugumiečių vertinimai, požiūris į reiškinius ir žmonių grupes, ji pagrindė bei pateisino ir kitaminčių persekiojimą, represijų bei kitų priemonių taikymą. Tad valdžios ir KGB veiksmus, kurių jie ėmėsi prieš atskirus asmenis ar jų grupes, lėmė ne tiek konkretūs šių asmenų ar grupių veiksmai, kiek išankstinis valdžios ir KGB nusistatymas bei požiūris į juos. Svarbiausias motyvas, nulėmęs KGB veiklos sritis ir metodus, buvo vadinamoji „ideologinė diversija“, t. y. neigiama idėjinė Vakarų įtaka.

LSSR KGB veiklai įtakos turėjo ne tik komunistinė ideologija ar komunistų partija, kurios apibrėžė per visą sovietmetį nepakitusias bendrąsias KGB veiklos tendencijas bet ir sovietinei sistemai kriziniai 1956 m., 1968 m., bet ir antisovietinio pasipriešinimo suaktyvėjimas Lietuvoje 1972 m., konfrontacija su Vakarais, ypač režimo priešininkų veiklos pokyčiai taip pat turėjo nemažai įtakos KGB veiklai – metodologijai, pasirinktiems metodams ir kovos su antisovietinio pasipriešinimo apraiškomis intensyvumui.

KGB ypatingą dėmesį skyrė toms visuomenės grupėms, kurios, jų manymu, kėlė režimui tikrą ar tariamą grėsmę, nesitaikstė su kontrole ir persekiojimu, teisių ir laisvių

pažeidinėjimu bei trukdė valdžiai ir KGB kontroliuoti visuomenę. Tai katalikų bažnyčia, išėivija, buvę politiniai kaliniai, tremtiniai, nepriklausomos Lietuvos veikėjai, kurie simbolizavo nepriklausomą Lietuvą ir valstybingumo atgavimo siekius bei inteligentijai, jaunimas dėl su jais siejamų kompartijos tikslų.

Vienas svarbiausių represinės politikos pokyčių po 1954 m. – masinių represijų atsisakymas. Represijos tapo selektyvios, t. y. buvo baudžiama už konkrečią veiklą, numatytą baudžiamajame kodekse. Represijų būdavo imamasi tik tada, kai įvertinamas konkrečios antisovietinės veiklos pavojingumas, ar buvo galimybė šį žmogų išnaudoti agentūrinėms akcijoms, panaudoti prieš bendraminčius ir kai kitos priemonės (profilaktika, oficialūs KGB ir prokuratūros perspėjimai, pašalinimas iš darbo, mokymo įstaigos, kompromitavimo ir šmeižto akcijos ir kt.) neduodavo naudos, koks galimas rezonansas visuomenėje. Taikyti įvairesnes priemones reikėjo ir dėl to, kad įvairiau buvo vertinama ir pati antisovietinė veikla, o tai lėmė tolesnius KGB veiksmus ir jų padarinius. Taip pat imtasi naujos taktikos: disidentams stengtasi suformuluoti kriminalinius kaltinimus – vagystes, pinigų išvaistymą ir t. t. bei taip sudaryti įspūdį, kad jie persekiojami ne už savo veiklą ar įsitikinimus.

KGB prieš disidentus pasitelkė priverstinį gydymą psichiatrijos ligoninėse, nes N. Chruščiovo laikais buvo suformuluota idėja, kad nusikalstamo kitaminčių elgesio priežastis – psichinė ir dvasinė jų negalia. Nusikalstama buvo laikoma socialinė-politinė veikla (žmogaus teisių ir kiti judėjimai), tautinis pasipriešinimas ir teisių reikalavimas, siekis emigruoti, pasipriešinimas religinio gyvenimo suvaržymams, valdžios institucijų darbo trikdymas (laiškų joms siuntinėjimas), antisovietinė veikla (valdžios kritika, antisovietinės dainos, vėliavų nukabinimas, atsišaukimų platinimas. Psichiatrinis gydymas taikytas tiems asmenims, kuriuos mėginant nuteisti, KGB manymu, galėjo būti sulaukta didelio visuomenės dėmesio, arba tiems kitaminčiams, kuriems būtų buvę sunku sukurti politinę bylą. Tai buvo ir viena iš kompromitavimo formų.

Viena iš KGB veiklos postalininiu laikotarpiu naujovių buvo profilaktinis darbas. Dabar buvo svarbu ne tik nubausti, bet ir užkirsti panašioms veiksmams kelią, perauklėti žmones, atgrasinti juos nuo tolesnės veiklos prieš valdžią, t. y. vykdyti nusikaltimų prevenciją. KGB vykdytų profilaktikų ataskaitos leidžia teigti, kad dažniausiai šis metodas taikytas už savilaida, anoniminiai lapelius, o jaunimas ir darbininkų grupės buvo dažniausiai profilaktuojamos visuomenės grupės.

Norėdami sumažinti stiprėjančio antisovietinio judėjimo rėmėjų bazę, KGB siekė pakeisti žmonių požiūrį į valdžiai besipriešinančius opozicinius judėjimus, pavaizduoti juos nepatraukliai, t. y. diskredituoti visuomenės akyse. Lietuvoje kompromituojanti medžiaga susijusi žmogaus praeitimi: jo veikla nepriklausomoje Lietuvoje, nacistinės okupacijos metais ir pokario Lietuvoje. KGB kompromitavimo akcijos buvo nukreiptos prieš aktyviausius sovietinio režimo priešininkus Lietuvoje ir Vakaruose: Katalikų bažnyčią, disidentus, išėivių organizacijas. Asmenims ir organizacijoms kompromituoti KGB naudojo įvairius būdus. Dažniausiai vykdomos kompromitavimo akcijos – melo ir šmeižto kampanijos spaudoje, propagandinių knygų spausdinimas.

KGB bandė panaudoti kompromitavimo metodą prieš aštuntajame dešimtmetyje kilusius disidentinį bei žmogaus teisių judėjimus ir pertvarkos laikotarpiu kilusį Lietuvos išlaisvinimo judėjimą, į kurį taip pat įsiliejo buvę politiniai kaliniai bei disidentai. KGB kurtas disidentų kaip avantiūristų, nepatikimų, amoralių žmonių įvaizdis turėjo parodyti tų asmenų nepatikimumą, priversti žmones suabejoti disidentiniu, žmogaus teisių judėjimu. Diskreditavimo ir kompromitavimo akcijų taikiniu tapo aktyvūs disidentai ir žmogaus teisių gynėjai: Balys Gajauskas, Viktoras Petkus, V. Skuodis, A. Terleckas, į Vakarus emigravęs Tomas Venclova ir kiti. Paskutiniaisiais sovietinio režimo metais KGB neatsisakė rengti ir skelbti spaudoje kompromituojančių, šmeižikiškų straipsnių apie disidentus ir pertvarkos metu susikūrusias organizacijas bei jų rengtas akcijas. Panašių publikacijų objektais buvo aktyviausios to meto visuomeninės jėgos – Sąjūdis ir LLL. Pagrindinis šių šmeižto ir melo kampanijų tikslas buvo noras pakirsti visuomenės pasitikėjimą Sąjūdžiu ir jo propaguojamomis vertybėmis, skaldyti nepriklausomybininkų jėgas ir mažinti tarptautinės bendruomenės paramą naujajai valdžiai ir valstybei.

Per visą sovietinį laikotarpį didžiausios kompromitavimo akcijos buvo vykdomos prieš katalikų tikėjimą, Bažnyčią kaip instituciją ir kunigus. Norint atitraukti žmones nuo Bažnyčios, pakirsti pasitikėjimą ja, formuota neigiama visuomenės nuomonė apie ją. Kunigus kompromituojančiuose straipsniuose buvo kuriamas ypač neigiamas, nepatrauklus jų įvaizdis, kurių elgesys ir gyvenimo būdas toli gražu neatitinka Bažnyčios propaguojamų vertybių. „LKB Kronikos“ ir TTGKK kompromitavimo akcijos labiau nukreiptos ne į atskirus kunigus, jų gyvenimo detalių viešinimą ar Katalikų bažnyčios kaip institucijos juodinimą, bet į naujojo religinio sąjūdžio ir jam atstovaujančių asmenų, organizacijų bei leidinių diskreditavimą.

Dar viena grupė, kuri buvo šmeižiama per visą sovietinį laikotarpį, tai 1944–1953 m. vykusį ginkluotą rezistenciją bei sugrįžę iš kalinimo ir tremties partizanai. Siekta diskredituoti partizaninį karą, iškreipiami ir diskredituojami ginkluotos rezistencijos tikslai, ištakos, akcentuojami partizanų nusikaltimai prieš taikius gyventojus.

Prieš didžiausias ir aktyviausias Lietuvos laisvinimo idėją Vakaruose keliančias organizacijas, išėivius buvo nukreipta plati respublikinė ir tarptautinė šmeižto bei melo kampanija. Pasinaudojant nesutarimais išėivijos viduje, siekta skaldyti antisovietines jėgas užsienyje ir trukdyti išėivijos politinių ir visuomeninių organizacijų tarptautiniams ryšiams bei silpninti pačių organizacijų aktyvumą ardant jas iš vidaus. Kaltindamas išėivius okupacijos metais bendradarbiavus su nacistine valdžia ir nekaltų žmonių (ypač žydų) žudymu, KGB siekė mažinti tarptautinę paramą išėiviams. Propaguojant sovietinės Lietuvos pasiekimus, norėta formuoti teigiamą išėivijos požiūrį į LSSR, jos vykdomą politiką, komunistinę ideologiją ir santvarką. LKP taip mėgino legitimuoti savo valdžią, pralaužti izoliacinę išėivijos politiką, taip pat siekė, kad išėiviai užmegztų glaudesnius ryšius su Lietuva, mėgino paneigti išėivijos skleidžiamą informaciją apie SSRS kaip melagingą ir neatitinkančią tikrovės. KGB propagandinės akcijos buvo glaudžiai susijusios su išėivijos kompromitavimu. Propagandinės akcijos buvo vykdomos pasitelkiant įvairias priemones kaip spaudą, knygas ir kitas žiniasklaidos priemones. KGB taip pat bandė pasinaudoti kultūrinių, mokslinių mainų ir turizmo teikiamomis galimybėmis, kad įgyvendintų savo užsibrėžtus ne tik operatyvinius, agentūrinius, bet ir propagandinius tikslus.

Nuo šeštojo dešimtmečio kovai su režimo priešininkais, ypač su išėivija, LSSR KGB pasitelkė ir politinės dezinformacijos metodą, kuris glaudžiai susijęs su kompromitavimu. Jį KGB naudojo ne tik siekdamas propaguoti tikrus ar tariamus sovietinės sistemos laimėjimus Vakaruose ir tarp išėivių, kad paskatintų juos glaudžiau bendradarbiauti su sovietine Lietuva, bet ir norėdamas apšmeižti aktyviai Lietuvos laisvinimo veikloje dalyvaujančius užsienio lietuvius. Pažymėtina, kad propagandines dezinformavimo akcijas LSSR KGB pirmiausia vykdė išėivijoje, nes užsienyje sunkiau buvo patikrinti informacijos apie padėtį Lietuvoje tikrumą.

Viena svarbiausių ilgo prievarta primestos sovietinės sistemos egzistavimo sąlygų buvo sukurta geležinė uždanga, leidusi neteisėtomis priemonėmis kontroliuoti ne tik žmonių, bet ir informacijos srautų judėjimą okupuotoje Lietuvoje. Griežta cenzūros ir

ideologinės kontrolės sistema turėjo atrinkti informaciją, tinkamą viešajai erdvei, ir formavo atitinkamą požiūrį į sovietinę ir Vakarų demokratinę sistemas. LSSR KGB veikla neaplenkė ir kultūros kaip svarbios kontrolės bei poveikio visuomenei ir pasaulėžiūros formavimo priemonės. LSSR KGB akylai stebėjo, kad meno kūriniai atitiktų komunistinės ideologijos postulatus, taip pat slopintų nepriklausomos Lietuvos menininkų ir Vakarų įtaką. Šaltojo karo metu vykusio konkurencija karo, technologijos ir mokslo srityse, poreikis slėpti informaciją dar labiau aktualizavo LSSR KGB vaidmenį cenzūros sistemoje. Tai turėjo užtikrinti ir griežta informacijos bei judėjimo kontrolė. Buvo svarbi ne tik informacijos, bet ir okupuotos Lietuvos teritorijos kontrolė.

LSSR KGB užtikrinant ideologinės kontrolės ir cenzūros sistemos egzistavimą glaudžiai bendradarbiavo su Glavlitu klausimas. LSSR KGB ir Glavlitą siejo bendras darbas ir panašios veiklos sritys: cenzūra ir informacijos kontrolė, paslapčių apsauga.

Išvados

Sovietinis totalitarinis režimas, siekiantis totalios visuomenės kontrolės ir paklusnumo, bei komunistine ideologija paremti SSRS vidaus ir užsienio politikos tikslai, bei prievartos ir slaptų priemonių akcentavimas juos vykdant nulėmė sovietinės slaptosios tarnybos veiklos principus, tikslus, funkcijas ir metodus. Komunistų partija taip pat užtikrino jo institucinį savarankiškumą, privilegijuotą ir išskirtinę padėtį bei atskaitomybę tik aukščiausiai partinei valdžiai.

1917 m. sukurta sovietinė slaptoji tarnyba iki 1991 m. pergyveno kelis institucinius pokyčius, kuriems būdingas skirtingas santykis su partine valdžia, skirtingi veiklos prioritetai, metodai, kurie atspindėjo ir pačios sovietinės sistemos transformacijas bei pokyčius. Vis dėlto ČK laikotarpiu sukurti ir įtvirtinti šios institucijos veiklos principai išliko nepakitę per visą sovietmetį: partijos nubrėžtų politinių ir ideologinių tikslų persmelkta veikla, išskirtinė padėtis, viršenybė virš įstatymų, atskaitomybė tik partijos vadovybei, represinis pobūdis.

Komunistine ideologija paremti partijos uždaviniai sąlygojo KGB kovos su režimo priešininkais, ideologinės indoktrinacijos ir cenzūros užduotis, kas turėjo įtakos ir žvalgybos bei kontržvalgybos funkcijų įgyvendinimui. Komunistinė ideologija taip pat formavo čekistų neapykantą, įtarumą Vakarams ir laisvai, kitokiai minčiai. Ji taip pat

formavo atitinkamą psichologinį čekisto portretą, vertybines nuostatas, pasaulėžiūrą, kuris pasižymėjo negatyvumu, priešišku, konfliktišku, nekompromisiniu kitaminčių vertinimu ir atitinkamu elgesiu su jais.

SSRS KGB padalinio Lietuvoje veiklai keliami uždaviniai sąlygoti prievartinio Lietuvos inkorporavimo į SSRS sudėtį fakto ir nulėmė jos veiklos ideologizavimą bei politizavimą: nusikalstamais metodais išlaikyti sovietinį okupacinį režimą Lietuvoje, užtikrinti kompartijos valdžios monopolį, slopinti valstybingumo ir tautiškumo apraiškas.

Komunistų partijos vadovybė siekė įtvirtinti KGB veiklos partinę kontrolę per didesnę jo įtraukimą į partinės nomenklatūros sistemą, partinę organizaciją, didesnę įtaką kadru politikai bei veiklai. Tačiau dėl politinių procesų Maskvoje ir KGB sąjunginio-respublikinio statuso nepavykus įtvirtinti partinės kontrolės visuose partiniuose lygmenyse galima kalbėti tik apie aukščiausios partinės valdžios kontrolę KGB veiklai. Tačiau apibendrinant LKP CK ir LSSR KGB santykius, jų įtaką okupuotos Lietuvos žmonėms, svarbiau akcentuoti ne kontrolės ar įtakos mechanizmus, tačiau pabrėžti šių institucijų sąveiką slopinant režimo priešininkų veiklą. LKP CK kaip represinės politikos formuotojai ir KGB kaip vykdytojai tenka atsakomybė už nusikaltimus prieš Lietuvos žmones.

LSSR Ministrų Taryba ir LSSR Aukščiausioji taryba nors pagal įstatymus turėjo teisę daryti įtaką, kontroliuoti KGB, tačiau nomenklatūrinė sistema jį apsaugojo nuo šios įtakos. Tačiau jos savo kompetencijų ribose suteikiant materialinę bazę ar įstatymų priėmimais, po KGB inicijavimo ir partijos patvirtinimų, palengvino jų veiklą, tad ir nuo jų priklausė KGB veiklos efektyvumas. KGB taip pat prisidėjo prie Ministrų Tarybos kuriamų sferų veiklų organizavimo ir turėjo įtakos įstatymų leidimui.

KGB būdama militarizuota institucija, su tarybine armija turėjo nemažai sąsajų, bet jų santykis su LSSR partine ir valstybe valdžia buvo skirtingas, LSSR KGB buvo labiau susijusi su vietine valdžia, nei kariuomenė.

LSSR KGB veiklos sferos, tikslai ir taikomi metodai kito atsizvelgiant į Lietuvos operatyvinės situacijos pokyčius, besikeičiančias vidaus ir tarptautinės politikos situacijas, procesus 1954–1990 m., kuriuos galima vertinti kaip naujus iššūkius ir uždavinius KGB, kurių sprendimui reikėjo ne tik prievartos, bet intelektualesnių ir slaptų priemonių.

Nepaisant pokyčių KGB veikloje, represijos išliko svarbiausias KGB metodas prieš režimo priešininkus, siekiant ne tik nubausti, bet ir įbauginti, atgrasinti visuomenę nuo rezistencinės veiklos. Profilaktikos akcentavimas tarsi liudytų, kad KGB pasikeitė, bet ir šios priemonės svarbiausias tikslas nubausti, o ne perauklėti. Todėl nepaisant kuriamo naujo „civilizuotesnio“ KGB įvaizdžio jis išliko represine institucija, o jos veikla ir taikomi metodai prieš režimo priešininkus vertinti kaip nusikaltimai, kurie sąlygoti Lietuvai prievarta primestos, todėl neteisėtos santvarkos. Todėl ir kalbėti apie radikalius KGB veiklos pokyčius tyrinėjamu laikotarpiu negalima, nes nesikeitė nei santvarka, nei KGB keliami svarbiausi tikslai.

Šiuo laikotarpiu KGB akcentuotinos ideologinės indoktrinacijos ir cenzūros, informacijos ir okupuotos Lietuvos teritorijos kontrolės funkcijos, patvirtina teiginį, kad šiai institucijai skirtos užduotys bei veikla organizuojama partijos ir prisidedama prie jos uždavinių vykdymo tik savo metodais ir savo veiklos srityse, ypač tai akivaizdu šias funkcijas naudojant prieš režimo priešininkus, tad ir šios funkcijos vertintinos kaip neteisėtos ir nusikalstamos.

Nors bendros LSSR KGB funkcijos, tikslai, metodai yra tipinės kaip ir kitų sovietinių KGB padalinių, vis dėlto galima kalbėti apie Lietuvos SSR kaip ir kitų Baltijos šalių KGB veiklos specifiką ir išskirtinumą, kurią lėmė Lietuvos operatyvinės padėties unikalumas, t. y. buvęs valstybingumas ir ginkluota rezistencija, kurie buvo svarbūs antisovietinio pasipriešinimo ir išėivijos varomosios jėgos, Lietuvos kaip pasienio teritorija ir jos militarizavimas aktualizavo teritorijos kontrolės ir slaptumo užtikrinimo funkcijas. Lietuvių išėivijos aktyvi politinė veikla aktualizavo ir darė svarbią LSSR KGB veiklą užsienyje, siekiant neutralizuoti daromą žalą SSRS tarptautiniam prestižui.

Publications on the dissertation theme:

Paskelbti straipsniai disertacijos tema:

1. *Burinskaitė K.* Sovietinės slaptosios tarnybos vieta totalitarinėje SSRS // Lietuvos istorijos studijos. 2008, Nr. 22, p. 117–143
2. *Burinskaitė K.* Die Resonanz auf den „Praher fruhling“ in Litauen straipsnių rinkinyje // Prager Fruhling. Das international Krisenjahr 1968. Wien, Graz, 2008, p. 917–927
3. *Burinskaitė K.* LSSR KGB kovos su antisovietiniu pasipriešinimu 1954–1990 m. politinės ir ideologinės prielaidos // Lietuvos istorijos studijos. 2010. Nr. 26, p. 94–111
4. *Burinskaitė K.* KGB propagandinės akcijos prieš lietuvių išėivių politinę veiklą XX a. septintajame-devintajame dešimtmečiais // Genocidas ir rezistencija. 2009. Nr. 1, p. 62–75
5. *Burinskaitė K.* Vengrijos įvykių ir Prahos pavasario atgarsiai Lietuvoje // Lituania. 2009, Nr. 55, p. 38–51
6. *Burinskaitė K.* KGB veiklos metodai – komunistinės SSRS sistemos atspindys // Komunizmą - į tarptautinį tribunolą. Vilnius, 2009, p. 135–143
7. *Burinskaitė K.* „Veidu į Lietuvą“ programos vaidmuo KGB veiklos prieš „Santara-Šviesą“ planuose // Genocidas ir rezistencija. 2010, Nr. 1, p. 106–123
8. *Burinskaitė K.* „Aktywne działania” KGB przeciwko emigracji litewskiej // Tajny oręż czy ofiary zimnej wojny. Lublin, 2010, p. 117–123
9. *Burinskaitė K.* LSSR KGB ir LKP CK santykių dinamika 1954–1990 m. // Genocidas ir rezistencija, 2011, Nr. 1, p. 99–116

Žinios apie disertacijos autorę:

Kristina Burinskaitė gimė 1980 m. gegužės 16 d., Ukmergėje. 1998–2002 m. bakalauro studijos Vilniaus universitete, istorijos fakultete, Naujosios istorijos specializacija. Istorijos bakalauro kvalifikacijos laipsnis. 2004–2006 m. magistro studijos Vilniaus universitete, istorijos fakultete. Istorijos magistro kvalifikacijos laipsnis.

Pagrindinis mokslinių tyrimų laikotarpis- XX a. II-osios pusės Lietuvos istorijos sovietinės okupacijos laikotarpis.

Pagrindinės domėjimosi ir tyrimo kryptis: sovietinio okupacinio režimo egzistavimo principai, Lietuvos visuomenės persekiojimas ir represavimas, sovietinių represinių struktūrų veikla ir metodai, ginkluota ir neginkluota rezistencija 1940–1990 metais.

Dirbusi Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centre, genocido ir rezistencijos tyrimo departamente, Istorinių tyrimų programų skyriuje vyr. specialiste.

Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti tyrėja.

Vilniaus universitete skaityti kursai: Lietuvos rezistencijos istorija 1944–1953 m.; Represinė politika Lietuvoje 1954–1990 m.; Sovietinės visuomenės socialiniai politiniai kontrolės mechanizmai Lietuvoje 1953–1990 m.

Information on the author of the dissertation:

Kristina Burinskaitė was born on 16 May 1980 in Ukmergė. 1998–2002 Bachelor studies at Vilnius University, Faculty of History. Specialisation in New History. Bachelor's degree in history. 2004–2006 Master studies at Vilnius University, Faculty of History. Master's degree in history.

Main period of research – period of Soviet occupation in the history of Lithuania of the 2nd half of the 20th century.

Main areas of interest and research: principles of existence of the Soviet occupation regime; persecution and repression of Lithuanian society; activities and methods of Soviet repressive structures; armed and unarmed resistance in 1940–1990.

Employment experience in the position of a senior specialist of the Historical Research Programmes Department of the Genocide and Resistance Research Department under the Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania.

Researcher of the International Commission for the Evaluation of the Crimes of the Nazi and Soviet Occupation Regimes in Lithuania.

Courses given at Vilnius University: History of Lithuanian Resistance in 1944–1953; Repressive Policy in Lithuania in 1954–1990; Social-Political Control Mechanisms of the Soviet Society in Lithuania in 1953–1990.